

Z-AVLOD TAHDIDMI?

<https://doi.org/10.70728/orien.v07.i05.065>

Sotvoldiyev Elmurodjon Abdumannonovich

ORCID: 0009-0006-8431-4032

asadalp3312@gmail.com

Abdumannonova Robiyabegim Elmurodjon qizi

Qo‘qon davlat universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada axborot kommunikatsion texnologiyalar, xususan ijtimoiy tarmoqlarning jamiyat va yoshlarga ta’siri masalalari yoritib berilgan. Ijtimoiy tarmoqlarning yoshlar hayoti, ijtimoiy va siyosiy qarashlariga ta’siri va yoshlarda yot g‘oyalarga qarshi immunitet yaratish hamda natijalarni tahlil qilish bo‘yicha izlanish olib borilgan.

Kalit so‘zlar: internet tizimi, ijtimoiy tarmoqlar, g‘oyalar, avlodlar nazariyasi, Z-avlod, gadget, ijtimoiy immunitet

IS GENERATION Z A THREAT?

Sotvoldiyev Elmurodjon Abdumannonovich

ORCID: 0009-0006-8431-4032

asadalp3312@gmail.com

Abdumannonova Robiyabegim Elmurodjon qizi

Kokand State University

Abstract: This article discusses the impact of information and communication technologies, especially social networks, on society and youth. A study was conducted on the impact of social networks on the lives, social and political views of young people, and the creation of immunity against foreign ideas in young people, as well as the analysis of the results.

Keywords: internet system, social networks, ideas, generation theory, Generation Z, gadget, social immunity

KIRISH

Darhaqiqat, oldingi asrda ko‘plab olimlar tomonidan bashorat qilinganidek, XXI asr axborot asri bo‘lib qolmoqda. Internet tizimi dunyodagi mavjud davlatlar, millatlar, siyosiy, ijtimoiy tashkilotlar, dinlar, urf-odatlar va ahloq chegaralarni “buzib” o‘tib, yanada kengroq yoyilmoqda. 5-10 yillar oldin internet tizimiga ulanish

katta muammo bo'lgan bo'lsa, mobil aloqa tizimini rivojlanishi bilan unga ulanish imkoniyatiga barcha qodir bo'lib qoldi.

Bugungi kunda ko'plab siyosiy, ijtimoiy, tijorat va boshqa tashkilotlar o'z faoliyatini aynan internet tarmog'i orqali rivojlantirishga harakat qilayotganligining sababi ham shundadir. Hozirda dunyodagi saytlar soni taxminan 952 mln 543 mingtani tashkil etayotganligi ham fikrimizga dalil bo'la oladi.

Bu borada ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlar jamiyat va shaxsga katta ta'sir ko'rsatmoqda. Jamiyatda faol yoshlarning 95% dan ortiq qismi aynan qaysidir ijtimoiy tarmoqdan foydalanadi. Globallashuv va integratsiya jarayonida bu holat ijobiy sanalib, yoshlarni nafat bir jamiyat balki butun dunyoda ro'y berayotgan voqiya-hodisalardan xabardor bo'lishi, ijtimoiy va siyosiy ongini oshishiga sabab bo'ladi. Lekin, tadqiqotlar natijasi shuni ko'rsatmoqdaki, yosh avlodda axborotlar bilan ishlash malakasi kamligi, ularda axborot madaniyati va media savodxonlikning yetishmasligi oqibatida turli buzg'unchi go'yalar ta'siriga tushub qolish xolatlari ko'payib bormoqda.

Bu jarayonda, "Z-avlod" xorijiy olimlarning fikricha yoshlarni salomatligi va ijtimoiy-siyosiy hayoti uchun katta xavf deb topilmoqda. Masalan, umumiy sog'liqni saqlash nuqtai nazaridan:

- 16-24 yoshdagi yoshlar orasida semirishning barqaror o'sishi: 2002 yildagi 31% dan 2024 yilga kelib 37% ga oshgan;
- ruhiy salomatlik buzilishlari bo'lgan o'smirlarning ulushi 2017 yildagi 10% dan 2023 yilda 23% gacha keskin oshgan;
- 15-24 yoshdagi nogironlarning ulushi ham 2011- va 2025-yillar oralig'ida ikki baravardan ko'proqqa oshgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

"Z-avlod" ning o'ziga xos xususiyatlari, psixologiyasi va jamiyatdagi o'rni to'g'risida mamlakatimiz va chet olimlari bir qator izlanishlar olib berishgan. Masalan, Respublikamiz olimlaridan K.Kayumov "Bugungi "Z" avlod o'ziga xosligining sotsial va psixologik xususiyatlari" nomli maqolasida Z-avlodning ijtimoiy va psixologik xususiyatlarini o'rganib, stress va depressiya kabi psixologik muammolari hamda ularning o'zaro va jamiyat bilan ijtimoiy aloqalari yoritib berilgan. Rossiyalik tadqiqotch E.Yusupov "Что такое поколение Z: особенности и характер «цифровых» детей", nomli maqolasida "avlodlar nazariyasi", Z-avlodning o'ziga xos xususiyatlarini yoritib bergan. Merketolog V.Tarovina esa "Поколение Z: кто такие зумеры и чем они отличаются от представителей альфа и миллениалов" nomli maqolasida zummer avlodning hayot tarzi va o'ziga xos fikrlash xususiyatlari, raqamli muhit va ijtimoiy tarmoqlarni ta'siri, Z-avlodni kelajakka ta'siri to'g'risida izlanish olib borgan. Shuningdek, Anthony Turner "Generation Z: Technology and Social Interest" nomli maqolasida, Z-avlodning xususiyatlari,

ularning texnologiya va ijtimoiy munosabatlar bilan alohida aloqasi, ommaviy axborot vositalari va uning qadriyatlari, shuningdek, bu avlod qanday qilib ijtimoiy shakllanishi ko'rib chiqilgan. Bundan tashqari, olimlarimizdan E.Yoziyev, J.Majidovlarning bu soxada olib borgan izlanishlarini misol qilib keltrishimiz mumkin.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Shu o'rinda, Z-avlod kimlar va nima uchun so'nggi yillarda ularga bo'lgan qiziqish ortib bormoqda?-degan savol tug'ilishi tabiiy. Wikipediya.org saytida ularga quyidagicha ta'rif berilgan, "Z-avlodi, shuningdek, zoomerlar sifatida ham qo'llaniladigan bu atama xalqaro miqyosda turli tasniflarga ko'ra, Uilyam Strauss va Nil Xou tomonidan ishlab chiqilgan "Avlodlar nazariyasi"ga ko'ra taxminan 1990-yillarning o'rtalaridan 2010-yillarning boshigacha tug'ilgan odamlar avlodi uchun qo'llaniladi. Bu avlod Internetning keng miqyosda qo'llanila boshlaganidan so'ng tug'ilgan birinchi avloddir, bu Z-avlodining "raqamli abriogenlar" va "Internet avlodi" deb nomlanishiga olib keldi. Bu avlod vakillarining o'ziga xos xususiyatlaridan biri shundaki, ular hayotini mobil aloqa vositalri va internetsiz tasavvur ham qila olmaydilar. "Avlodlar nazariyasi"ga ko'ra, ma'lum vaqt oralig'ida tug'ilgan kishilar umumiy bo'lgan xulq-atvor xususiyatlariga ega bo'lishadi. Ularning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari o'zlari yashab turgan tarixiy sharoit natijasida shakllanadi. Avlodlar nazariyasiga ko'ra avlodlarni quyidagi turlarga bo'lingan:

Bebi-bumerlar-1946-1963-yillarda tug'ilgan kishilar bu avlodga mansub sanaldi.

X-avlod-1964-1980-yillarda tug'ilgan kishilar.

Y-avlod-1981-1996- yillarda tug'ilgan kishilar.

Z-avlod-1997-2012-jamiyatning globalashuvi va axborot asrida tug'ilgan yoshlar.

Avstraliyalik tadqiqotchi Mark MakKrindl 2010-2024-yillarda tug'ilgan yoshlarni α –avlod deb atashni taklif qildi.

Lekin bu turlarga bo'linshlikni barcha mamlakatlar uchun o'rinli deb bo'lmaydi. Bu tasniflash Amerika qo'shma shtatlari va Yevropa davlatlari uchun o'rinli bo'lib, ayniqsa, Z-avlod rivojlanishi uchun to'g'ri kelmaydi. Z-avlodning asosiy rivojlanish bosqichi, internet tizimi va ijtimoiy tarmoqlarni jamiyat hayotiga keng kirib kelishi hamda barcha uchun bu tizimlardan foydalanish imkoni paydo bo'lgan vaqtdan boshlanadi. Rossiyalik ekspertlarning fikricha Rossiyada Z-avlod sifatida yillarda tug'ilgan yoshlarni ko'rsatish mumkin. O'zbekistonda esa, bu jarayon 2010-yillardan keyin boshlangan deb hisoblash mumkin.

Z-avlodning o'ziga xos xususiyatlari.

Z-avlod o'zining uchta xususiyati bilan ajralib turadi;

Birinchi xususiyati ularning gadjetlarga "qaramligi". Gadjetlar - bu hayotni yengillashtirish, axborot almashish yoki ko'ngilochar maqsadlarda ishlatiladigan,

kichik hajmli, qo'lda olib yuriladigan zamonaviy texnologik qurilmalardir. Ular odatda bitta yoki bir nechta funksiyani bajarishga mo'ljallangan bo'lib, intellektual xususiyatga ega bo'lishi ham mumkin. Eng ko'p foydalaniladigan gadjet esashubxasiz mobil telefonlardir. Biz hozirgi avlod to'g'risida "Gapirish va yurishdan oldin mobil telefonni ishlatishni o'rganib olibdi"-degan ganplarni ko'p eshitib qolamiz. Bu esa o'sib kelayotgan avlodni real hayotdan ko'ra virtual hayotga bog'lanib qolishligiga sabab bo'ladi. Ular odamlar bilan to'g'ridan-to'g'ri muloqot qilishdan ko'ra ijtimoiy tarmoqlar orqali muloqotni, ishlash, o'qish, savdo va xizmat ko'rsatish ishlarini ham ijtimoiy tarmoqlar orqali amalga oshirishni afzal ko'rishadi. Gadgetlar ularning hayotida shu qadar muhim o'rin tutadiki, oddiy internet tizimini ishlamasligi, yoki telefondagi nosozliklar ular uchun "fojiya" hisoblanadi. Bir so'z bilan aytganda ular gadgetlarsiz hayotni tasavvur ham qila olmaydilar.

Ikkinchi xususiyat bu-"Klipli fikrlash" (Клиповое мышление)- bu dunyoni qisqa, yorqin tasvirlar va parchalar (kliplar) orqali idrok etish qobiliyati, ma'lumotni bo'laklangan xolda idrok etishdir. Bu ma'lumotlarning haddan tashqari yuklanishiga evolyutsion moslashuv bo'lib, bu yerda diqqat bo'shashadi va murakkab kontent qiyin o'zlashtiriladi. U yuqori kommutatsiya tezligi ega bo'lsada, chuqur tahlil qilish imkoniyatiga ega emas. Bu xususiyat matnli, formulali va bir oz murakkablikka ega bo'lgan kontentlarni ham o'zlashtir olmaslikka olib keladi. Talabalar bilan oddiy tajriba olib bordik. Ulardan gadgetlar foydalanmagan xolda bir necha savollarga javob berishi so'radik. Savollar umumiy ko'rinshga ega bo'lib, aynan talabalarning mutaxassisliklariga mos kelar edi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, talabalar mutaxassisliklariga oid oddiy savollarga ham javob berishga qiynalishdi.

Uchunchi xususiyat bir vaqtda ko'p vazifa bilan band bo'lishidir. Ular hech qachon diqqatini faqat bitta narsaga qaratmaydilar. Masalan, ovqatlanish vaqtida yoki dars jarayonida ham yana nima bilandir, musiqa eshitish, sotsial tarmoqlarga kirish va boshqalar bilan shug'ullanib turishadi. "Squarespace" kompaniyasining ma'lumotiga ko'ra 92% zimmerlar internet tizimidan foydalanayotgan vaqtda ham yana boshqa ish bilan band bo'lar ekan. Bu xolat ayniqsa, ta'lim jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

XULOSA

Tarixda, rokerlar, metallistlar, baykerlar, skeytbordchilar kabi bir qancha ijtimoiy guruh (submadaniyat) vakillari ko'p kuzatilgan. Z-avlod ham o'z navbatida kelayotgan avlodlar vakili hisoblanadi. Lekin, bu avlodga xos bir qancha omillar ular bilan jiddiy shug'ullanish zarurligini ko'rsatmoqda. Qo'polroq qilib aytganda Z-avlod o'zi uchun ham, jamiyat uchun ham "tahdid" bo'lib shakllanmoqda.

Xo'sh, bu tahdidlar nimalarda namoyon bo'lmoqda?

Yosh avlod jismoniy va ruhiy xolatidagi salbiy o'zgarishlar. Yuqorida ta'kidlaganimizdek, kam jismoniy harakat va noto'g'ri ovqatlanish tufayli bu avlod orasida haddan tashqari semirib ketish va buning oqibatida yurak-qon tomir

kasalliklarini ortgani kuzatilmoqda. Z-avlod vakillari Fast-fud ko'rinishdagi mahsulotlarni is'temol qilishni afzal ko'rishadi. Bu esa ularda ovqat hazm qilish a'zolari va jarayonida jiddiy muammolarga sabab bo'lmoqda.

Z-avlodi yolg'izlik, ruhiy tushkunlik, axborot yuklanishi kabi omillar natijasida jiddiy ruhiy salomatlik muammolariga duch keladi. Rossiyada o'tkazilgan tadqiqotlar natijasini ularning 90% doimiy stress xolatida yurishi aniqlangan.

Endi Z-avlodning jamiyatga ta'sirini ko'rib chiqaylik.

Bu avlod vakillari umumiy globallashuv jarayoni ta'sirida voyaga yetmoqda. Globallashuv jamiyat hayotining barcha sohalarini qamrab oluvchi murakkab va obyektiv jarayon bo'lib, u o'z ichiga ham imkoniyatlarni, ham katta xavflarni oladi. Aloqa vositalari va texnologiyalarni rivojlanishi bilan globallashuv jarayoni tezlashib bormoqda. Globallashuv ta'sirida milliy madaniyat, ahloq, urf-odatlar yo'qolib borayotganiga guvoh bo'lmoqdamiz.

Z-avlod shaxsiy erkinlikni yuqori baholaydi va davlatning shaxsiy hayotga aralashuviga salbiy munosabatda bo'ladi. Ko'pincha an'anaviy siyosiy tuzilmalarga shubha bilan qaraydi va ochiq, shaffof boshqaruv tizimini talab qiladi. Aynan shu omil ularni turli siyosiy buzg'unchi oqimlar ta'siriga tushub qolishini ta'minlaydi. Davlat va jamiyat boshqaruvidagi kamchiliklar ularga bo'rttirib ko'rsatiladi va ularda davlat qonunchiligiga nisbatan norozilik xolati kuchayadi. Shu vaziyat tashqi kuchlar uchun qulay imkoniyat yartadi. Bunga misol qilib, 2020-2025-yillar oralig'ida Nepal, Meksika, Marokko, Fillpin, Madagaskar va Peru davlatlarida bo'lgan Z-avlod qo'zg'olonlarini keltirishimiz mumkin.

Rivojlangan mamlakatlar bu xavflarni jiddiy qabul qilib, yosh avlod tarbiyasiga e'tibor qaratishni boshlagan. 2025-yil dekab oyida Avstraliy hukumati 16-yoshgacha bo'lgan o'smirlarga ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishni taqiqlovchi qonun qabul qilidi. Fransiyada 15-yoshdan kichik o'smirlar ijtimoiy tarmoqlarda akkuant ochishi uchun ota-onasini roziligini olishi shart. Italiyada bu yosh 14-yosh, Belgiyada 13-yosh etib belgilangan.

Daniya, Ispaniya, va Gretsiyada ham 13-16-yosh oralig'ida bo'lgan o'smirlarga ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishni cheklash masallari muhokama qilinmoqda. Bu cheklovlar Facebook, Instagram, TikTok, X (Twitter), Snapchat, YouTube, Discord, WhatsApp kabi tarmoqlarga tadbiq etilgan. Indoneziya hukumati X, Bigo Live, Meta, TikTok va YouTube kabi platformalardan 16 yoshga to'lmagan bolalarni foydalanishin taqiqladi.

Joriy yilda Turkiya parlamenti ham 15-yoshgacha bo'lgan yoshlarga ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishni taqiqladi. Mazkur qonunga asosan ijtimoiy tarmoqlarga o'z platformasida yoshni tekshirish va ota-onalar nazorati tizimini joriy qilishi majburiyatini yukladi.

Umuman olganda 2015-yildan beri dunyoning 62-ta davlatida ijtimoiy tarmoqlarga kirish taqiqlangan yoki ma'lum darajada cheklovlar o'rnatilgan.

Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda yoshlarga gadgetlardan foydalanish madaniyatini o'rgatish xususan, ularda "ijtimoiy immunitet" shakllantirish, voyaga yetmagan yoshlarni ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishni cheklash bo'yicha me'yorlar ishlab chiqish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" 2019-yil 8-oktab, PF-5847-sonli Farmoni.
2. G'ofurov A. Ijtimoiy psixologiya asoslari. - Toshkent: Fan, 2020.
3. Abdullayeva N. Raqamli jamiyatda yoshlarning ijtimoiy munosabatlari. - Toshkent, 2022.
4. Kayumov K.N. Bugungi "Z" avlod o'ziga xosligining sotsial va psixologik xususiyatlari. Qo'qon universiteti xabarnomasi, 14-son 2025-yil.
5. Sotvoldiyev E.A. O'quvchi yoshlarni bo'sh vaqtlarini samarali tashkil etishda "Ustoz-shogird" an'alaridan foydalanish. Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari, NamDPI, 29-may 2025-yil.
6. Ibragimova, M., Yusufkhodjaeva, F., Sattorova, D., & Sotvoldiyev, E. Technology of using interactive methods in school education. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, Vol. 8 No. 2, 2020 Part II ISSN 2056-5852
7. Boyd D., Ellison N. Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship. Journal of Computer-Mediated Communication, 2017.
8. Castells M. The Rise of the Network Society. Blackwell Publishing, 2018.
9. Gergen K. The Saturated Self: Identity in the Digital Age. Basic Books, 2018.
10. Mishra S. Digital Socialization and Youth Psychology. - New York, 2021.